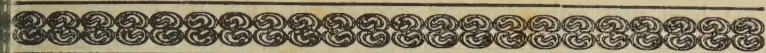
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 8. December 1926.

WERELDBEELD EN PARADIJSVERHAAL

door

Dr. G. Ch. AALDERS.

I.

Na het schrijven van mijn artikel over Het Bijbelsch wereldbeeld, het Paradijsverhaal en de tekstkritiek meende ik de hoop te mogen koesteren dat Dr. Schouten de passage uit zijn referaat over Het wereldbeeld van den Bijbel, waarin hij het Paradijsverhaal ter sprake brengt en in verband daarmee mijn naam noemt, als een minder gelukkig gedeelte wel zou willen terugnemen; zoodat ik op deze zaak niet zou behoeven terug te komen. Dit heeft evenwel niet zoo mogen zijn; Dr. Schouten heeft in de vorige aflevering een wederwoord doen hooren, waarin hij verklaart een poging te willen doen om het „tusschen hem en mij gerezen misverstand uit den weg te ruimen". Nu, als het niet anders is dan een misverstand, kan Dr. Schouten op mij rekenen om ook mijnerzijds alles te doen wat in mijn vermogen is om het te doen verdwijnen. Daarom neem ik opnieuw het woord, ten einde nog duidelijker en nauwkeuriger te preciseeren wat eigenlijk tusschen ons beiden in geding is.

Allereerst moet ik dan een enkel woord zeggen over de aanleiding tot het schrijven van mijn artikel.

Dr. Schouten had in de bewuste passage van zijn referaat mij aangevallen. Het is zeer goed aan te nemen dat hij, gelijk hij op bldz. 272 doet uitkomen, eigenlijk over mijn hoofd heen

de Asser Synode wenschte te bestrijden, maar feit is dan toch, dat hij niet de Asser Synode *noemde*, maar mij. En het zal hem niet onbegrijpelijk voorkomen, dat de aangevallene zich verplicht achtte tot verweer. Vandaar dat ik mij in mijn artikel ook tot die passage beperkte en niet op zijne lezing als geheel inging. Vandaar dat dan ook de breedvoerige inleiding van zijn woord van verweer buiten het eigenlijke geding tusschen hem en mij omgaat. Mogelijk wil ik daarover ook wel eens met hem van gedachten wisselen, maar niet thans en in dit verband. Waar het op het oogenblik om gaat is dit concrete punt: of de aanval door Dr. Schouten op mij gericht juist en billijk was. Niets meer, maar ook niets minder. Hierover zal nu in elk geval wel geen misverstand meer bestaan; dit is duidelijk genoeg, dunkt mij.

Om vervolgens tot het zakelijke van den aanval te komen, ik had zeer ernstig bezwaar tegen de uitspraak van Dr. Schouten dat het Paradijsverhaal zou zijn „gedacht en geschreven in een ander wereldbeeld", waarvan hij het dan bovendien „onbegrijpelijk" verklaarde dat ik „daar in het geheel geen oog voor toonde te hebben". Hiertegenover toonde ik aan dat het begrip „wereldbeeld" zooals Dr. Schouten het zelf had gedefinieerd met het Paradijsverhaal *niets* te maken had. Waar hij zich eerst zoo sterk had uitgedrukt, meende ik nu wel te mogen verwachten dat hij zou erkennen in zijn kritiek onjuist en onbillijk te zijn geweest. Doch wat doet hij? Met een beroep op het „verba valent usu" wijst hij er op dat het woord „wereldbeeld" ook in meer algemeenen zin wordt gebruikt voor onze „visie op de wereld", en tracht dan aan te toonen dat deze „visie op de wereld" van invloed is op de historie-beschrijving. Maar over het wereldbeeld in den zin van zulk een „visie op de wereld" ging het in Dr. Schouten's referaat niet. Hij had duidelijk en beslist vooropgesteld dat hij onder „wereldbeeld" met Dennert wilde verstaan „de saamvatting van de kennis aangaande de inrichting der wereld, zooals wij die door directe waarneming en met behulp van natuurwetenschappelijke methoden vinden". Ook de door

hem op bldz. 25—28 uit de H. Schrift aangehaalde voorbeelden passen geheel bij deze definitie. Doch het Paradijsverhaal heeft er niets mee te maken, en dat Dr. Schouten het er toch mee in verband bracht kan alleen gebeurd zijn omdat hij de gelegenheid wilde te baat nemen om zijne ontstemming over de beslissing van Assen te luchten. Bij rustig nadenken zal hij echter wel willen erkennen dat dit een mal à propos was, gelijk hij implicite reeds heeft gedaan door „wereldbeeld" hier op eene andere manier te omschrijven. Ik geloof dat dus hier het misverstand ook wel opgehelderd zal zijn.

Doch nu Dr. Schouten eenmaal de gelegenheid had aangegrepen om zijne meening over het Paradijsverhaal ten beste te geven, achtte ik mij verplicht ook op den *inhoud* van zijn bezwaar tegen mij in te gaan. Daarom wees ik er op, dat het door hem gezegde, ook al werd het verstaan van eene andere *historie-opvatting,* ongegrond was. In de eerste plaats stelde ik in het licht dat Dr. Schouten zijne meening niet wetenschappelijk fundeerde, noch ook beproefde de andere historie-opvatting, waarin het Paradijsverhaal zou gedacht en geschreven zijn, nader te omschrijven. Hij tracht thans aan te toonen dat hij dit wèl deed, en geeft daarenboven nog eene nadere adstructie van zijn gevoelen. Hierbij is al dadelijk een zeer ingrijpend misverstand op te klaren. Dr. Schouten heeft het over den invloed, dien het cultuur-niveau van een schrijver heeft op de manier waarop hij eene historische gebeurtenis beschrijft, en over de noodzakelijkheid voor de exegese om daarmede zooveel als mogelijk is rekening te houden. Ik kan hem verzekeren dat ik het daarover volmaakt met hem eens ben. Was dat dan ook al, wat hij bedoelde toen hij schreef, dat het Paradijsverhaal „sterk den indruk maakt in een ander wereldbeeld te zijn gedacht en geschreven"? Indien ja, dan kan ik het zeer begrijpelijk vinden, dat hij het „onbegrijpelijk" acht dat ik er geen oog voor zou hebben. Maar wat *mij* dan zoo heel „onbegrijpelijk" voorkomt is dit, dat Dr. Schouten het opzettelijk en met nadruk, als ware het eene uitzondering, van het Paradijsverhaal heeft neerge-

schreven. Dat geldt toch van *heel* de gewijde historie. Dat geldt van Ex. 2 evengoed als van Gen. 3. In dit opzicht is er geen principieel verschil tusschen beide. Dr. Schouten stelt het dan ook zelf als *algemeene regel* (bldz. 263 en 265), en zegt zelfs, dat wie zou willen beweren dat het Paradijsverhaal er een uitzondering op maakte, dit juist zou moeten bewijzen (bldz. 265).

Mij dunkt Dr. Schouten zal wel iets anders bedoeld hebben. En nu zijn er twee mogelijkheden : òf dat hij meent, dat ten aanzien van bepaalde concrete punten in het Paradijsverhaal de toepassing van den algemeenen regel is uit het oog verloren, dus om het precies te zeggen — want daarover ging het toch in mijne brochure tegen welke hij zich keert — dat de zintuiglijke waarneembaarheid van de beide Paradijsboomen en van de slang en haar spreken door den gewijden schrijver, als gevolg van de andere wereldvisie die hij had, niet zoo zou zijn bedoeld als hij ze heeft neergeschreven, in welk geval op Dr. Schouten de bewijslast rust om dat aan te toonen ; òf dat hij van oordeel is, dat het geheele Paradijsverhaal in afwijking van de overige geschiedbeschrijving des Bijbels een zoodanigen vorm van geschiedbeschrijving vertoont, dat er gerechte reden zou wezen om aan te nemen, dat hier woorden zijn gebruikt welke dienen om geheel andere zaken aan te duiden dan ze schijnen te doen, in welk geval eveneens op Dr. Schouten de plicht rust om daarvan het bewijs te leveren. Met eene verwijzing naar den algemeenen regel, dat rekening is te houden met het cultuur-niveau van den schrijver, enz. komen we niet verder — want die geldt voor *heel* de Schrift, en biedt dus geen grond om de bizonderheden in Gen. 3 waarover het geding loopt anders op te vatten dan zooals ze ons worden medegedeeld. Waar het om gaat is het geven van concrete argumenten waardoor zulk een andere opvatting wordt aannemelijk gemaakt of zelfs ook maar hare mogelijkheid gevindiceerd.

Maar Dr. Schouten verklaart zulke argumenten te *hebben* gegeven, en voegt er thans nog andere bij. We willen ook

deze even ter sprake brengen. Daarbij moet opgemerkt, dat Dr. Schouten tusschen de beide boven gestelde mogelijkheden geen keuze schijnt te doen. Wij vinden deels argumenten, die schijnen te wijzen in de richting van een geheel aparten vorm van geschiedschrijving voor het Paradijsverhaal — en dit komt ook het meest overeen met de oorspronkelijke zegswijze, dat het *„in* een ander wereldbeeld zou zijn gedacht en geschreven" — ; maar deels ook argumenten die meer in het bizonder de zintuiglijke waarneembaarheid van slang en boomen willen disputabel maken.

Laten we eerst spreken over die argumenten, welke het karakter van het Paradijsverhaal *als geheel* raken.

Dr. Schouten zegt, dat de vergelijking van Gen. 3 met Ex. 2 hierom niet opgaat, wijl in het eerste hoofdstuk eene geschiedenis is beschreven welke door mondelinge en schriftelijke overlevering van misschien eenige duizenden jaren aan den auteur is overgeleverd, en in het tweede contemporaine of althans van den tijd van den auteur niet ver verwijderde geschiedenis wordt gegeven. „Gaat het aan" zoo vraagt hij „deze geschiedenissen op één lijn te stellen, ook wat den vorm en de opvatting van historie-beschrijving betreft?" Wat wil Dr. Schouten hier nu mee zeggen? Bedoelt hij dit, dat het mogelijk is, dat de dingen die in Gen. 3 beschreven worden, omdat ze zoo lang vóór de waarschijnlijke teboekstelling hebben plaats gehad, zich wel eenigszins anders zullen hebben toegedragen dan er nu letterlijk staat? En waarom maakt dan het verschil in tijd dit onderscheid tusschen Gen. 3 en Ex. 2? Ik kan mij voorstellen dat men zoo argumenteert, wanneer men niet rekent met het feit dat de Bijbel het geïnspireerde woord Gods is, en daarom ook ontkent dat het Paradijsverhaal Goddelijke openbaring is omtrent hetgeen in de kindsheid van ons geslacht heeft plaats gehad; dan redeneert men — en op dàt standpunt terecht — zóó: een historie-schrijver heeft van de gebeurtenissen van zijn eigen, of althans hem zeer nabijzijnden tijd een juister en zuiverder beeld dan van feiten die veel verder afliggen. Maar dat is

het standpunt van Dr. Schouten niet, en daarom begrijp ik niet, wat hij met de opmerking over het tijdsverschil wil zeggen. Heeft hij er ook wel over nagedacht, indien zijne opmerking iets zou beteekenen, welke consequenties ze hebben moet ? De groote tijdsafstand geldt niet alleen voor het Paradijsverhaal, maar ook voor de geschiedenis van Kaïn en Abel, het verhaal van den zondvloed en de geheele z.g. oer-geschiedenis ; en toch ook voor de geschiedenis der aartsvaders ; weliswaar in steeds afnemende mate, maar de afstand tusschen Abraham en Mozes bedraagt in ieder geval toch ook zeker nog vier eeuwen ; moeten we in heel dat stuk der gewijde geschiedenis de mogelijkheid aannemen dat het anders gezegd wordt dan het gebeurd is ? En welk een afstand is er b.v. ook tusschen den Kroniekschrijver en de oudste gebeurtenissen waarvan hij verhaalt ; moeten we ook hier denzelfden regel toepassen ? Ik ben er zeker van dat Dr. Schouten er niet aan denken zal. Degenen die de H. Schrift niet als Gods Woord erkennen aarzelen hier geen oogenblik ; maar wij, die dat wel doen, moeten uiterst voorzichtig zijn met zulke redeneeringen als Dr. Schouten volgt.[1]) Het is noodig hier een enkel woord te zeggen over de historische betrouwbaarheid der H. Schrift. Ik wees reeds in mijn eerste artikel tegen Dr. Schouten op het gevaar dat in zijn beschouwingen schuilt (bldz. 166). Hij verklaart nu met nadruk nooit te hebben in twijfel getrokken „dat de geschiedenis van den val zich juist zóó heeft toegedragen als het wordt medegedeeld", en ten volle te onderschijven mijn uitspraak „dat wij als Gereformeerden het Paradijsverhaal, wijl openbaring Gods, hebben te aanvaarden als getrouwe en juiste weergave van de feitelijke toedracht der gebeurtenissen" (bldz. 265). Ik geloof dit zonder eenig voorbehoud en heb er geen oogenblik aan getwijfeld. Maar daarom meen ik ook een ernstig en

[1]) Dezelfde redeneering vindt men bij Dr N. D. van Leeuwen, Mijn Gravamen bldz. 11. Vgl. daartegen het rapport aan de Synode inzake dit gravamen, bldz. 8.

broederlijk beroep te mogen doen op Dr. Schouten, om dan toch los te laten elke voorstelling, waardoor de juistheid en betrouwbaarheid van het Paradijsverhaal in het gedrang komt. Hij zegt nu wel dat de maatstaf van „getrouw en juist" niet is die van de Westersche geschiedbeschrijving van de twintigste eeuw, maar kan hij daarmee waarschijnlijk maken, dat als de Schrift spreekt van een *boom* en van een *slang* ze ook wel iets heel anders zou kunnen bedoelen? Waar blijven we dan met de historische getrouwheid der Schrift? Tenzij — en dit wil ik nog eens met zeer grooten nadruk zeggen, ook al om misverstand te voorkomen — uit het betrokken Schriftgedeelte zelf met duidelijke, concrete gegevens zou kunnen worden aangetoond, dat zij iets anders bedoelde, en *wat* ze dan bedoelde. Het zij mij vergund om het gewicht der zaak hier aan te halen wat Prof. Bavinck over de historische betrouwbaarheid der Schrift zegt. Dit richt zich rechtstreeks tegen Dr. Schouten. Immers Prof. Bavinck heeft het eerst over allerlei uitdrukkingen der H. Schrift, die behooren tot wat Dr. Schouten noemt het wereldbeeld van den Bijbel, en laat dan volgen eene bestrijding van het standpunt van vele Roomsche theologen, die, juist als Dr. Schouten, deze voorstelling van het „wereldbeeld" willen overbrengen op de historie-beschrijving der Schrift. „Maar" zoo zegt Prof. Bavinck „deze voorstelling kan hier, bij de geschiedbeschrijving niet worden toegelaten. Want als profeten en apostelen op het gebied der natuur spreken van het opgaan der zon, het naderen van het land, enz. dan kunnen zij geen verkeerde voorstelling bij ons wekken, wijl zij handelen over verschijnselen die wij nog dagelijks gadeslaan en waarover wij op dezelfde wijze als zij ons uitdrukken. Maar als zij op historisch terrein secundum apparentiam schrijven, dat wil in dit geval toch zeker zeggen, niet naar hetgeen objectief gebeurd is maar naar hetgeen subjectief in hun tijd door velen geloofd werd, dan geven zij ons daarmede eene valsche voorstelling en worden zij dus in hun gezag en betrouwbaarheid aangetast." [1])

[1]) Geref. Dogm. [2] I, 474.

Nu neem ik aanstonds aan dat Dr. Schouten in geen geval bedoelt zoo ver te gaan als de door Bavinck bestreden Roomsche theologen ; maar wezenlijk moet de beoordeeling toch dezelfde zijn. Indien men zou moeten aannemen, dat de objectieve werkelijkheid anders was, dan de min of meer subjectieve vorm waarin de gewijde historieschrijver deze weergaf, dan bleef de uitspraak van Bavinck hare geldigheid behouden, dat deze schrijver ons daarmede *eene valsche voorstelling gaf en dus in zijn gezag en betrouwbaarheid wordt aangetast.* Ongetwijfeld heeft ook Bavinck er oog voor, dat de geschiedschrijving der H. Schrift eene andere is dan de Westersche geschiedschrijving van de twintigste eeuw ; hij wijst er op dat de geschiedschrijving der H. Schrift „van het standpunt en naar den maatstaf eener profane geschiedenis beoordeeld menigwerf incompleet is, vol leemten, en volstrekt niet beschreven naar de regelen der tegenwoordige historische critiek." Doch „daaruit volgt volstrekt niet, dat de historiebeschrijving der Schrift onwaar en onbetrouwbaar zou zijn, want evenals een mensch met een gezond verstand zeer goed logisch redeneeren kan, zonder ooit de logica te hebben bestudeerd, zoo kan ook een berichtgever wel ter dege een juist verhaal doen van wat gebeurd is, zonder vooraf van de regelen der historische critiek kennis te hebben genomen." [1]) Uit dit laatste blijkt duidelijk dat Bavinck de waarheid en betrouwbaarheid van de Schriftuurlijke historiebeschrijving zeker niet verstaat in dien zin dat er toch wel iets anders bedoeld zou kunnen zijn dan er letterlijk staat. Het voorbeeld van het logisch redeneeren, zonder studie van de logica, zegt in dezen genoeg.

Dr. Schouten wijst verder op het *uniek* karakter van het Paradijsverhaal. Het gaat hier over een optreden van Satan „op eene wijze zooals vóór en na dien tijd niet gebeurd is", en over een ingrijpen Gods in de geschiedenis der wereld „op eene wijze, zooals na dien tijd niet meer is geschied". Men kan

[1]) a. w. I, 475.

dit gereedelijk toestemmen zonder evenwel nog in te zien wat het op de historische juistheid van het Paradijsverhaal in den vorm waarin de H. Schrift het ons biedt zou afdingen. Dr. Schouten erkent trouwens zelf dat de historiciteit niet afhangt van de „voorstelbaarheid" ; maar, zoo voegt hij er onmiddellijk bij : „de klaarblijkelijkheid van de beteekenis houdt er nauw verband mee". En daarmee komen we precies op het punt waar we zijn moeten. Het gaat om de zintuiglijke waarneembaarheid van de slang en haar spreken en van de beide Paradijsboomen. Dr Schouten wijst mijne vergelijking met Ex. 2 af met de woorden : „in Exodus 2 worden zaken en gebeurtenissen beschreven, zooals wij ze kennen en nog geregeld ontmoeten". Maar „boom" „slang" en „spreken" zijn toch ook zaken die wij nog kennen, en die een plaats in „ons wereldbeeld" hebben. Welke reden is er dan toch om, waar God ons in Zijn Woord zegt dat er „boomen" waren, die eene bizondere beteekenis hadden, en dat er een „slang" was, die „sprak", te gaan betwijfelen of het nu toch eigenlijk wel „boomen" en een „slang" waren en of die slang eigenlijk wel „gesproken" heeft ? Dat kan toch uit een algemeene erkentenis van het uniek karakter van het Paradijsgebeuren niet voortvloeien ? Als het *uniek* karakter van eene in de Schrift vermelde gebeurtenis zou moeten medebrengen, dat twijfel gerechtvaardigd was of het wel precies zoo moest worden opgevat als het wordt medegedeeld, zou er heel wat aan den twijfel ten offer vallen. Zeker niet minder uniek dan het Paradijsverhaal is het verhaal der geboorte van Christus ; daarbij wordt verhaald van de verschijning van „engelen", die — heel anders dan boomen en slangen — niet behooren tot zaken die wij kennen en nog geregeld ontmoeten ; maar Dr Schouten zal zeker niet meenen, dat er aan te twijfelen is of de herders van Bethlehem in den Kerstnacht den engel hebben gezien en gehoord, die hun boodschapte de „groote blijdschap" der geboorte van den Zaligmaker ; en of de „menigte des hemelschen heirlegers" het „Eere zij God" gezongen heeft ? En zoo zouden er reeksen van voorbeelden te

noemen zijn, want is de H. Schrift niet vol van dingen die geheel *uniek* waren ? Dr Schouten noemt ook zelf een paar dingen van dien aard ; hij verwijst naar Jezus' verzoeking in de woestijn en de hemelvaart van Elia, en vraagt dan : „Zou het aanbeveling verdienen, dat een volgende Synode als confessioneele uitspraak vastlegde, dat „de tinne des tempels" (Matth. 4) of de wagen (2 Kon. 2) zintuiglijk waarneembaar waren ?" Doch, als er in betrekking tot de beide door hem genoemde zaken eenige onzekerheid in de exegese kan bestaan, is deze dan het gevolg van de omstandigheid dat we te doen hebben met gebeurtenissen die een *uniek* karakter dragen ? Welneen, maar dan vloeit deze uit den aard van het medegedeelde zelf voort. Als op den Karmel de Heere Zijne Goddelijkheid tegenover Baäl door van den hemel vallend vuur bewijst, een rechtstreeksch ingrijpen Gods dat ook al een zeer *uniek* karakter draagt, is er geen exegeet, die aan de *bedoeling* van het verhaalde kan twijfelen ; doch dat er bij de uitdrukking „wagen en paarden van vuur" (rêkheb ésj wesoeséi ésj) in 2 Kon. 2 : 11 eenige vragen rijzen ligt aan de uitdrukking op zichzelf, vooral in verband daarmee, dat in hetzelfde vers gezegd wordt dat Elia in een „onweder" (bascarah) naar den hemel opvoer. En wat de „tinne des tempels" betreft, ik voor mij ben met Prof. Grosheide[1]) overtuigd dat we hier aan den werkelijken Jeruzalemschen tempel te denken hebben, doch als iemand daar anders over denkt, dan ligt dat aan de mededeeling zelve, dat de verzoeker *„in de woestijn"* tot Jezus kwam en Hem daar verzocht ; maar het zal wel geen exegeet invallen om de zintuiglijke waarneembaarheid van die tempeltinne te betwijfelen op grond van het *uniek* karakter der verzoeking !

Tot dezelfde categorie van argumenten moeten we ook rekenen de opmerking over de beperktheid van het aantal diersoorten in het wereldbeeld van den auteur. Ik zou daar niets van zeggen, indien Dr Schouten er nu niet op terug-

[1]) Het Heilig Evangelie volgens Mattheus, 1922 bldz. 34.

kwam en er zich op beroemde dat hij in zijn referaat daarmee dan toch wel degelijk een argument had gegeven om te bewijzen, dat het Paradijsverhaal in een ander wereldbeeld gedacht en geschreven is. Wat beteekent toch eigenlijk die opmerking? Het is iets zoo vanzelfsprekends, dat de auctor secundarius van Gen. 3 bij de uitdrukking „al het gedierte des velds" niet gedacht heeft aan diersoorten die hij niet kende, dat wij daar geen oogenblik bij hoeven stil te staan. Maar wat wil Dr Schouten daarmee? Wil hij ontkennen dat de vele diersoorten die den auctor secundarius onbekend waren door den Heere God gemaakt waren? of wil hij de veronderstelling wagen dat er onder die aan den auctor secundarius niet bekende diersoorten waren die toch wel „listiger" waren dan de slang? En hoe denkt hij hier over de verhouding van den auctor secundarius tot den auctor primarius? We hebben in Gen. 3 te doen met Goddelijke openbaring door menschenhand neergeschreven. Zou God ons niet bedoelen te zeggen dat de slang het listigste is van alle door Hem geschapen dieren? Maar — en daar komt het ten slotte toch het meest op aan — voor de heele verdere strekking van het verhaal beteekent het toch niets of e mente auctoris secundariis onder „al het gedierte des velds" te verstaan zijn de 500.000 soorten die men tegenwoordig kent, vermeerderd met de 100.000 soorten die reeds uitgestorven zijn. Dr. Schouten wil toch niet beweren dat de „slang" behoort tot de niet aan den auctor secundarius bekende diersoorten? De heele opmerking gaat langs de zaak waar het om gaat. Ik zeg zooiets ongaarne, maar Dr Schouten dwingt mij er toe nu hij er weer op terugkomt, alsof hij daarin werkelijk iets heel klemmends had gezegd.

Ik meen hiermede de argumenten van Dr Schouten, die het karakter van het Paradijsverhaal *als geheel* raken, genoegzaam te hebben besproken. Laten we nu ook nog eens zien, welke gronden hij acht te kunnen aanvoeren om meer in het bizonder de zintuiglijke waarneembaarheid van de vier punten die te Assen in geding waren disputabel te mogen stellen. (Slot volgt).

PROEVE EENER VERTALING VAN ROM. 3:4—8

door

Dr H. J. BOTSCHUYVER te Amsterdam.

Vertaling.

4. Maar het moet blijken, dat God waarachtig is, maar alle mensch leugenachtig; gelijk als geschreven is: Zoodat Gij alsdan gerechtvaardigd wordt in Uwe oordeelen en overwint, wanneer Gij oordeelt.

5. Veroorzaakt echter onze ongerechtigheid Gods gerechtigheid? Wat zullen we zeggen? God is toch niet onrechtvaardig, als Hij toorn over ons brengt? (Ik spreek naar den mensch).

6. Dat zij verre. Want hoe zou God dan de wereld kunnen oordeelen?

7. Want indien de waarheid Gods door mijn leugen overvloediger ware geworden tot Zijne heerlijkheid, waartoe word ik dan nog als zondaar geoordeeld?

8. En laten we dus niet (gelijk wij gelasterd worden en gelijk sommigen beweren, dat wij zeggen) het kwade doen, opdat het goede daaruit voortkome. De veroordeeling daarvan is rechtvaardig.

Toelichting. Voor het verband van het betoog neem ik hier eerst de vertaling van vs. 3 over volgens Van Veldhuizen: „Wat doet het er toe, dat sommigen ontrouw geworden zijn? Hun ontrouw zal toch niet Gods trouw te niet kunnen doen? Stellig niet!" Nu gaat Paulus verder γινέσθω δὲ ὁ θεὸς ἀληθής πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης. Men vertale dit niet met: „Doch hieruit moet blijken, dat God waarachtig en ieder mensch leugenachtig is". Immers Gods waarachtigheid behoeft niet te blijken uit het doen en laten van zondige menschen, is daarvan niet afhankelijk, kan alleen blijken uit

hetgeen God zelf doet en uit hetgeen Hij omtrent Zich zelven openbaart: of men daaraan gelooven wil, is een quaestie van geloof, van geloovig aannemen. Dat zegt Paulus hier ook. De imperativus wordt op ruimer schaal in het Gr. gebruikt dan in onze moderne talen; hij drukt lang niet altijd een bevel uit, maar dikwijls, dat men iets aanneemt of toegeeft, zoo dikwijls ὧ δ' ἔστω = zoo moet het wel zijn. (Cf. Kühner—Gerth, Gr. Gr. § 397, 2). Op dezelfde wijze beteekent nu γινέσθω δὲ ὁ θέος ἀληθής: integendeel (δὲ), er is geen sprake van, dat uit de ontrouw van menschen geconcludeerd mag worden tot iets ten nadeele van God zelf, wel neen, men behoort aan te nemen, wat er ook verder in de wereld gebeurt, dat God rechtvaardig is, daarentegen de mensch leugenachtig. Welke geloovige Christen zou ook iets anders kunnen aannemen hieromtrent.

καθάπερ γέγραπται, zooals trouwens ook geschreven staat in Ps. 51 : 6.

ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου. Het komt schrijver dezes voor, dat in de commentaren, voorzoover die hem tot heden bekend zijn, niet voldoende er mee rekening is gehouden, dat in den grondtekst staat ὅπως ἂν, niet kortweg ὅπως. Stond er kortweg ὅπως δικαιωθῇς, dan zou men wel moeten vertalen: opdat Gij gérechtvaardigd wordt", in finalen zin, wat vele vertalers tot heden doen, hoe vreemd dit toch eigenlijk is. Immers de zondige mensch zondigt tengevolge van zijn verdorven natuur uit haat jegens God en zijn naaste, opdat hij iets kwaads moge doen, omdat hij, dikwijls tegen beter weten in, het kwade niet laten kan, om zijn naaste te benadeelen, en als hij het maar kon, ook God te benadeelen, dien hij ook haat, maar hij zondigt zeker niet om God te rechtvaardigen of te verheerlijken, hoogstens kan hij zich zelf dit bij tijden trachten wijs te maken. Dit doel, zoo het dan al mocht bestaan, wordt dan ook nooit bereikt, want de naam van God wordt om der overtreders wil gelasterd onder de heidenen (Rom. 2 : 24).

En toch een doelstelling moeten alle uitleggers aannemen, die den bijzin met ὅπως ἂν in finalen zin opvatten. Paulus zelf evenwel doet dit niet. Hij zegt ὅπως ἂν. En ὅπως ἂν beteekent zoodat alsdan consecutief, gevolgaanwijzend. Men vergelijke, wat over dit verschil tusschen ὅπως ἂν en ὅπως zonder meer. Kühner Gerth zegt o. l. II pg. 376, A 4: „Der Unterschied zwischen ὅπως c. conj. v. ὅπως c. ind. fut ist zwar nur ein feiner, aber wohl zu beachtender. Plato Gorg 481, a. b.

Den inhoud van deze plaats geven wij om redenen van technischen aard rechtstreeks in Nederl. vertaling weer, met bij de punten, waar het vooral op aankomt, de Gr. woorden tusschen haakjes. Plato zegt dan, wanneer men volgens de bedoeling van K. G. vertaalt: „Wanneer echter de vijand iemand anders onrecht doet, moet men er op alle wijzen voor zorgen .... dat (ὅπως) hij niet gestraft wordt en ook niet voor den rechter komt; en komt hij daar toch, dan moet men het zoo zien aan te leggen, dat de vijand alsdan, in dat geval (ὅπως ἂν in Beziehung auf ἐὰν ἔλθῃ, also: dass er alsdann oder in diesem Fall entfliehe) vrij uit gaat en niet gestraft wordt, maar wanneer hij goud in menigte heeft geroofd, dat hij dit niet (μή) teruggeeft, maar het behoudt en het .... op onrechtvaardige en goddelooze wijze besteedt", enz....

Het hier met een voorbeeld verduidelijkte vindt men in een regel geformuleerd o. l. II pg. 375, 2 „Zuweilen tritt zu ὅπως (ὡς) c. conj. das Modalad-verb. ἂν, um anzuzeigen, dass das Ausgesagte von Umständen abhängig, (bedingt) is": dat is dus iets anders dan dat das Erstrebte verwirklicht is.

Volgens den Griekschen grondtekst is er dus niets tegen en alles voor om in Rom. 3 : 4 te vertalen: zoodat Gij alsdan gerechtvaardigd wordt. Hoe staat het nu met den Hebreeuwschen grondtekst van Ps. 51 : 6? Hier staat *lemaän*, Gesenius zegt over dit voegwoord 1915[16]: „Nie steht *lemaän* rein ἐκβατικῶς vom bloszen Erfolge, allerdings bisweilen ironisch von einem Erfolge, der den Absichten des Betref-

fenden zuwiderläuft". De Hebr. tekst laat dus op zich zelf zoowel de vertaling opdat, als zoodat toe. Vertaalt men evenwel in finalen zin: „Tegen U alleen heb ik gezondigd en wat kwaad is in Uwe oogen, heb ik gedaan, opdat Gij rechtvaardig zijt in Uw spreken", dan gelden hiertegen weder dezelfde bezwaren als boven ontwikkeld zijn tegen de vertaling in finalen zin van Rom. 3 : 4. De zondaar toch zondigt in de eerste plaats om zijn zondige natuur te voldoen, hoopt daardoor een vreugde te verkrijgen; evenwel (en dit is het ironische, waarvan Gesenius spreekt), hij komt nu juist tot een geheel ander resultaat, nl. dat hij door God gestraft wordt en nog de rechtvaardigheid van Gods straf moet erkennen. Want God is steeds rechtvaardig, dus ook in Zijn straffen en wel zóó rechtvaardig, dat God in zijn straffen en veroordeelen der zonde ook door den zondaar als rechtvaardig en rein moet worden erkend. Wie zich zondaar kent, ziet het zóó, dat God niet anders kan doen dan hem straffen. Dat is juist een kenmerk der rechtvaardige straf, dat zij het logisch gevolg van de zonde is, maar niet het door den zondaar beoogde doel, dat juist allerminst. De zondaar wil liever de straf ontgaan, dit gelukt niet, maar hij moet de gevolgen van zijn zonde dragen tegen zijn bedoelen in. Maar hoe Gods oordeel ook uitvallen moge, het zal tegenover de zonde rechtvaardig zijn [1]), zoodat, (nu keeren we weer tot Rom. 3 : 4 terug) Gij, God, alsdan, gerechtvaardigd wordt in Uw oordeelen en overwint, wanneer Gij oordeelt. Op het goede spoor is dan ook Zahn-Hauck, Der Brief des Paulus an die Römer 1925[3] pg. 155: „Doch nicht dieses Zweckverhältnis zwischen menschlicher Sünde und Gottes Gerechtigkeit, sondern nur den schlieszlichen Ertrag der allgemeinen Treulosigkeit der Menschen für den Erweis der Treue Gottes hatte er (Paulus) v. 4[a] behauptet", alleen maar zich geheel los maken van het denkbeeld der

[1]) Men vgl. hierover Dr A. Noordtzij. Psalmen 51 : 6 in Korte Verklaring der Heilige Schrift met nieuwe vertaling 1923. Kampen pg. 124.

finaliteit vermag ook hij niet. We gaan nu over tot vs. 5. *εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιοσύνην ουνίστησιν, τί ἐροῦμεν;* Zahn Hauck vertaalt 1925[3]: „Wenn aber unsere Ungerechtigkeit Gottes Gerechtigkeit ins Licht stellt, was werden wir (dann) sagen?" Ongeveer op dezelfde wijze is dit gedeelte altijd vertaald. Zoo ook van Veldhuizen: „Maar indien ons onrecht Gods recht staaft, wat zullen we dan zeggen?" Ook deze nieuwste vertalingen bedoelen ongeveer hetzelfde te zeggen als de oude Sv. *Alle* uitleggers beschouwen den zin met een *εἰ* als de protasis van eene conditioneele periode. Hierbij moet dan evenwel oogenblikkelijk de vraag rijzen, in welken zin deze conditioneele periode dan op te vatten is, nl. of hij uitdrukt de werkelijkheid, de mogelijkheid. of de niet-werkelijkheid, de aan ieder bekende drie gevallen, die zich bij conditioneele zinnen kunnen voordoen.

Wij zullen elk dezer drie mogelijkheden bespreken en daarbij ons laten leiden zoowel door argumenten aan den inhoud van deze periode ontleend, als door argumenten van grammaticalen aard.

a) Kan hier sprake zijn van realiteit? Grammaticaal staat hieraan niets in den weg. Het praesens indicativi is zelfs het meest voorkomend tempus in het geval der realiteit; alleen maar, de inhoud laat het niet toe. Het valt niet te begrijpen, hoe men op grond van het feit, dat A zondigt, kan besluiten dat B rechtvaardig is, vooral niet, als B dan ook nog zooals hier, de vader van A is, eer zou men op grond van het feit, dat A zondigt, nog kunnen aannemen, dat dan de vader van A ook wel niet rechtvaardig zal zijn. Tot dit besluit *behoeft* men wel is waar niet te komen, maar het is toch waarschijnlijker dan het eerste en velen trekken dit besluit dan ook, gelijk ook Paulus zelf zegt in Rom. 2 : 24. dat om der wille van onze overtredingen Gods naam onder de heidenen gelasterd wordt. Strikt genomen volgt uit het doen en laten van den zoon voor het karakter van den vader *niets*. En toch, wil men den voorzin met

εἰ als reëel geval opvatten, dan zou men moeten vooronderstellen, dat het vast en zeker zou zijn, dat uit het feit, dat de menschen zondigen, volgt, dat Gods rechtvaardigheid hierdoor bevestigd wordt, en omdat deze vreemde gedachte dan vast zou staan, zou men die dan als uitgangspunt, als praemisse moeten nemen voor verdere gevolgtrekkingen, op de manier van: dit vreemde feit staat vast, maar *als* het dan vast staat, wat zullen wij er dan van zeggen? Nergens in de geheele Schrift wordt betoogd, dat uit het feit, dat de mensch zondigt, *volgt*, dat God rechtvaardig is. En Paulus zou deze gedachte dan niet alleen uitspreken *zonder eenig bewijs*, maar die dan ook nog als iets, dat volstrekt zeker is, tot uitgangspunt van verdere gevolgtrekkingen gebruiken. Dit *mag* men niet aannemen, zoolang men nog de mogelijkheid ziėt voor andere verklaringen en zelfs, al zou men die niet zien, dan nog zou men eerder moeten erkennen: wij begrijpen het nog niet, dan dat men met een verklaring als de hier bedoelde vrede mocht nemen. Onzes inziens is het *volkomen* uitgesloten, dat men εἰ.... συνίστησιν opvat als een modus realis van eene conditioneele periode.

Dat zou een *te* vreemden gedachtengang geven.

b. Juist omdat de gedachte zoo ongerijmd is, mag men ook niet aannemen, dat we hier het geval der mogelijkheid hebben, den modus potentialis. Grammaticaal zou dit nog wel kunnen. Immers we hebben hier niet meer te maken met het klassieke Attische Gr., maar met de κοινή. In het Attisch nu wòrdt de voorzin bij het geval van den potentiales gewoonlijk uitgedrukt door εἰ met den Optativus, de nazin door de Optativus met ἄν, maar ook wel door een futurum. En in de plaats van den Optativus, die in den Hellenistischen tijd uitsterft en in het N. T. nog maar weinig voorkomt, treedt in de κοινή dikwijls de gewone Indicativus, zoo b.v. bij Diodoros uitgave Vogel pg. 183, 19: καὶ γὰρ εἰ μηδέν ἐστι πρὸς ἡμᾶς τὰ μετὰ τὸν θάνατον, ... ὅμως γίνεται. In het Attisch zou dit luiden καί γὰρ εἰ

μηδὲν εἴη πρὸς ἡμᾶς τά μετὰ τὸν θάνατον,....ὅμως ἄν γίγνοιτο. Grammaticaal zou het dus toelaatbaar zijn den voorzin als een potentialis te beschouwen. Alleen maar, de veronderstelling is naar den inhoud zoo ongerijmd, dat dit niet mogelijk is.

c. Naar den inhoud zou men deze gedachte zeer goed kunnen denken als eene irreëele veronderstelling, maar, dat laat de taal weer niet toe. De modus irrealis wordt uitgedrukt door het imperfectum, den aoristus of het plusquamperfectum indicativi met ἄν in den hoofdzin, zonder ἄν in den bijzin, dus altijd door een historischen tijd, nooit door een hoofdtijd. Zoo is het in het klassieke Grieksch en zoo is het ook in het Gr. van de κοινή, van het N. T. (cf. Blass Debrunner 1913[4] pg. 204 § 360, Grosheide pg. 161).

Ons betoog samenvattend, komen wij dus tot dit resultaat, dat er overwegende bezwaren tegen bestaan om de woorden εἰ.... συνίστησιν op te vatten hetzij als modus realis, hetzij als potentialis, hetzij als irrealis van eene hypothetische protasis, of nog korter gezegd, het is onmogelijk εἰ....συνίστησιν op te vatten als een conditioneelen zin.

Maar dit behoeft ook niet. Juist omdat we hier geen Attisch Gr, voor ons hebben, maar Gr. v. h. N. T., mogen we εἰ συνίστησιν opvatten als een vragenden hoofdzin en daar de andere mogelijkheid vervallen is, moeten we dit dan ook doen. In het Attisch leidt εἰ = of alleen afhankelijke vragen in, maar in het κοινή — Gr. leidt εἰ ook vragende hoofdzinnen in. Preuschen geeft hiervan vele voorbeelden s.v. εἰ. Hij noemt „von direkten Fragen" als voorbeelden Mt. 12, 10; 19, 13; Lc. 13, 23. etc. We vertalen dus ook hier als vragenden hoofdzin: „Veroorzaakt echter onze ongerechtigheid Gods gerechtigheid?" Wat als veronderstelling ontoelaatbaar is, is zeer wel mogelijk als vraag, een tegenstander in den mond gelegd.

En niet alleen dat er tegen deze opvatting geen bezwaren

kunnen zijn, er is ook positief veel vóór. De vragende hoofdzin εἰ συνίστησιν; loopt nu parallel met den vragenden hoofdzin van vs. 3 μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργήσει; Beide vragen hebben betrekking op mogelijk verband tusschen de zonden der menschen en de rechtvaardigheid Gods. De vraag van vs. 3 informeert er naar, of Gods trouw van de zonde der menschen nadeelig beïnvloed wordt, de vraag van vs. 5, of Gods rechtvaardigheid van de zonde der menschen eenig voordeel ondervindt. Beide vragen zijn in dezelfde mate dwaas en beide vragen krijgen daarom dan ook van Paulus eenzelfde vernietigend antwoord nl. μὴ γένοιτο. Het staat er twee keer, letterlijk hetzelfde in vs. 4 en in vs. 6. Het juiste antwoord zou op beide vragen moeten zijn, al wordt dat dan hier niet gegeven: Gods eigenschappen kunnen door het handelen der menschen niet beïnvloed worden. Hij is Jahwe. Hij is, die Hij zijn zal, onafhankelijk van en soeverein verheven boven alle menschelijke gedragingen.

μὴ ἄδικος ὁ θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; Deze vraag beweegt zich nog in denzelfden gedachtegang als de vorige vragende hoofdzin. Ze wordt ingeluid door μή, dat dezelfde waarde heeft als lat. num? d.w.z. het leidt een vraag in, waarop men een ontkennend antwoord verwacht. De bedoeling is nu duidelijk voor ons: De vrager redeneert in dezelfde onjuiste lijn nog even verder en voelt dan zelf, dat hij vast loopt. Hij vraagt nu: Hoe zit dat nu? Ik begrijp er nu niets meer van. God ondervindt toch voordeel van mijn zonden. Is het dan niet vreemd, dat Hij dan ook nog op mij vertoornd is. Is dat niet oneerlijk van God. Dat laatste mag ik evenwel ook weer niet veronderstellen. God is toch immers niet onrechtvaardig? Dat toch zeker niet? Maar hoe moet ik mij dan Zijn rechtvaardigheid denken, als Hij toorn over ons brengt? Ik spreek nu naar den mensch. Het antwoord van Paulus luidt dan: „dat zij verre", d.w.z. er kan geen sprake van zijn, dat de gedachte, die aan deze vragen ten grondslag

ligt, juist is. Men vertale ook niet: „Is God *soms* onrechtvaardig?" Want op *soms* kan men een positief antwoord verwachten, b.v. „Weet jij soms, wie dit gedaan heeft?" En deze mogelijkheid laat het gr. μή = num? niet toe. Verkieslijker is daarom m.i. de vertaling *toch niet*.

6. ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον; Hoewel de beide vragen „Hun ontrouw zal toch niet Gods trouw te niet kunnen doen?" (vs, 3, en „Veroorzaakt echter onze ongerechtigheid Gods gerechtigheid?" (vs. 5) parallel loopen en in formeel logischen zin dezelfde waarde hebben, — de eerste vraagt, of God ten gevolge van de zonden der menschen er zelf minder om wordt, de tweede of Hij dientengevolge er bij wint —, hebben zij voor de praktijk van het leven eene verschillende waarde. Het antinomistisch standpunt, dat in de tweede vraag, die van vs. 5, aan den dag treedt, schijnt nog al enkele aanhangers te hebben gehad. Daarom gaat Paulus dan ook hier nog iets dieper op in en wel door *deductio ad absurdum*. Gesteld-voor-een-oogenblik (ἐπεί), de vraagsteller van vs. 5 heeft gelijk, gesteld voor een oogenblik, dat de ongerechtigheid der menschen bevorderlijk ware aan Gods gerechtigheid, dan, zegt Paulus, moet men mij maar eens vertellen, hoe God dan de menschen, die Zijn naam dusdoende zouden verheerlijken, daarvoor dan nog zou kunnen veroordeelen. Dat zou toch onbillijk zijn van God in dat geval. En niemand mag toch aannemen, òf dat God inderdaad het recht mist de wereld te oòrdeelen, òf dat Hij onbillijk is. Het éène is even absurd als het andere, waarmede het bewijs uit het ongerijmde geleverd is. κρινεῖ is dan ook geen zuiver futurum, maar vervangt veeleer den bijna uitgestorven Optativus Potentialis. Reeds in het klassieke Gr. immers wisselt na een voorafgaande protasis in den Optativus in den nazin het fut-indicativi af met den Optativus + ἄν, vgl. de voorbeelden bij Kühner-Gerth § 576 b. : Hom. K 222 „Maar als ook nog een ander man mij zou vergezellen (ἕποιτο), zou ons zelfvertrouwen grooter zijn" (ἔσται, niet ἂν εἴη). Zoo ook

Thuc. I, 121 „indien zij echter zouden standhouden (ἀντίσχοιεν), zouden ook wij meer aandacht schenken (μελετήσομεν) aan ons zeewezen". En in het Hellenistische Gr. kan deze Opt. potent. ook door het futurum worden vervangen, zonder dat een conditioneele bijzin voorafgaat. Zoo zegt Diodorus herhaaldelijk ἀρκεσθησόμεθα τοῖς ῥηθεῖσιν = Met het opgemerkte kunnen we wel volstaan [1]. Bovendien zweeft bij de woorden ἐπεὶ πῶς Paulus nog een subiectieve veronderstelling voor den geest, die men aldus zou kunnen uitdrukken ἐπεὶ πῶς, εἰ ἡ ἀδ. ἡ Θ. δ. συνισταίη, κρίνοι ἂν ὁ θεὸς τ. κόσμον.

7. Denkt Paulus zich in vs. 6 meer op de plaats van zijn tegenstander en geeft hij in vs. 6 meer een formuleering van diens subiectieve veronderstelling, helaas als veronderstelling mogelijkheid gebleken, in vs. 7 formuleert Paulus meer zijn eigen gedachte. Wat voor zijn tegenstander nog een mogelijkheid was, is voor Paulus zelf eene onmogelijkheid, die dan ook geformuleerd wordt in den modus irrealis. En waar het hier Paulus' eigen meening geldt, is hij ook niet meer tevreden met een algemeen gehouden formuleering, maar, krachtige persoonlijkheid als hij is, hij past zijn beschouwing terstond op zich zelf toe en zegt: Want indien de waarheid Gods door mijn leugen overvloediger ware geworden (ook dit is niet zoo, μὴ γένοιτο, want de waarheid Gods wordt daar niet meer of minder om. Hij is, die Hij zijn zal), waartoe word ik dan nog als zondaar geoordeeld? De abstracte theorie heeft een persoonlijke kleur gekregen en werkt daardoor te overtuigender. Wel is waar staat de apodosis niet in den geijkten vorm van indicativus imperfecti of aoristi + ἄν, maar dit is geen bezwaar, dat ernstig mag wegen. Voorbeelden daarvan vindt men al uit de Attische schrijvers opgesomd door Kühner-Gerth o. l. II pg. 473 § 575c. Aesch-Agam. 886 zegt Clytaemestra van haar gemaal Agamemnon: „Indien hij (Agamemnon) zoovele

[1]) Kapff. Der Gebrauch des Optativus bei Diodorus 1903 pg. 34, waar vele soortgelijke voorbeelden worden opgesomd.

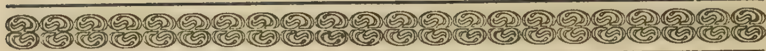
wonden zou hebben gekregen (εἰ.. ἐτύγχανεν), als waarvan het gerucht naar ons huis is gebracht, dat hij ze heeft gekregen, dan is hij nu nog meer doorboord (τέτρηται of τὲτρωται) dan een visschersnet om zoo te zeggen. En indien hij zoovele malen ware gestorven, als.... enz. De Indicativus τέτρηται volgt hier dus op een irreëelen conditioneelen voorzin. Hetzelfde heeft men Eurip-Hel 1106. Indien ge gematigd waart (ἦσθα), dan zoudt ge overigens de zoetste van alle godinnen zijn (πέφυκας). Ook hier dus weer een irreëele voorzin, gevolgd door een nazin in den indicativus van een hoofdtijd (πέφυκας). In het Lat. kan men nog letterlijker vertalen, si moderata esses, ceteroquin dulcissima dearum es hominibus. Want Tacitus schrijft ook Ann. 1, 23 ferrum parabant, ni miles.... minas interiecisset. Nog meerdere voorbeelden zie men te aangehaalder plaatse.

En ook in het N. T. zelve zijn hiervan voorbeelden te vinden. Joh. 19 : 11 ἀπεκρίθη ,Ιησοῦς οὐκ εἶχες ἐξουσίαν κατ' ἐμοῦ οὐδεμίαν, εἰ μή ἦν δεδομένον σοι ἄνωθεν. Terecht leest hier Tischendorf met Sinaïticus en Alexandrinus οὐκ ἔχεις ἐξουσίαν. Immers het valt niet in te zien, hoe iemand bij het afschrijven het gewone εἶχες zou willen verbeteren in het veel minder voorkomende ἔχερς. Wel kan men begrijpen, dat een afschrijver ἔχεις voor een vergissing aanzag en dit wilde verbeteren in εἶχεις om zoo het gewone schema der irreëele conditioneele zinnen te krijgen. Een andere dergelijke plaats is Rom. 4 : 2. εἰ γὰρ Αβρααὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαριώθη ἔχει καύχημα. Niemand zal toch willen beweren, dat Abraham door zijn werken inderdaad gerechtvaardigd is, dus moet men dit ook niet reëel maar irreëel opvatten en vertalen. Want indien Abraham uit de werken ware geeechtvaardigd, dan had (= zou hebben) hij roem, maar niet bij God, maar zoo is het niet geweest, want wat zegt de Schrift? Abraham geloofde God en het is hem gerekend tot rechtvaardigheid. Vatten we dus dezen conditioneelen zin als staande in den irrealis op, dan komen we niet in grammaticale moeilijkheden en

hebben ook een goed passenden zin voor onzen tekst. Wil men εἰ... ἐπερίσσευε daarentegen als realis opvatten, dan laat de grammatica dit natuurlijk ook wel toe, alleen maar, naar den inhoud genomen, komt men dan tot de grootste moeilijkheden. Zoo heeft men wel eens willen verklaren: „Zeker het is een feit, door der menschen zonde wordt wel is waar Gods rechtvaardigheid bij contrast des te helderder in het licht gesteld, maar wij menschen hebben tegenover God niet het recht ons daarop te beroepen, alleen maar, een dergelijke gedachtegang is nergens in de Schrift te vinden, wel in de Scholastiek. maar dit is geen afdoend bewijs om de juistheid daarvan. Wij vatten dus ἐπερίσσευσε zij het ook op eenigszins andere gronden dan in 1919 [1]) als modus irrealis op. We gaan over tot vs. 8.

8. Na de dogmatische weerlegging van het autimonistisch standpunt besluit Paulus met een ernstige vermaning voor de praktijk. καὶ μὴ... ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἄγαθα. Laat ons dus niet het kwade doen opdat het goede daaruit voortkome, want dat is goddeloos gedacht. Het Gr. kent geen Coniunctivus obliquus, zooals het Latijn; ποιήσωμεν mag dus niet met een ὅτι verbonden worden, ook niet met καθώς, want dat heeft ook nooit den coniunctivus bij zich, dus blijft alleen over ποιήσωμεν te verbinden met καὶ μή. Tusschen μή en ποιήσωμεν is nu een tusschenzin ingeschoven: καθώς βλασφ. καὶ καθ φασίν τινες ἡμᾶς λέγειν ὅτι = gelijk wij gelasterd worden en gelijk sommigen beweren dat wij zeggen. En waar blijft dan de vertaling van ὅτι? Dat blijft volkomen onvertaald. Het heeft hier niet eens de waarde van een Nederlandsche dubbele punt. Het is voor de Nederl. vertaling minder dan niets. Immers zooals ieder weet die Gr. scholia gelezen heeft, — die stammen ook uit den Hellenistischen tijd —, zegt de scholiast voor: „het is duidelijk", steeds δῆλον ὅτι. Het werkwoord is weggelaten = ἐλλείπει τὸ ῥῆμα, δῆλον ὅτι, maar dan beteekent ook λέγειν ὅτι eenvoudig: „zeggen".

[1]) Zie Nieuwe Theol. Studien Jg. II pg. 208/9.

ARCHIVALIA UIT HAGESTEIN

door

Ds. G. VAN DER ZEE, Ned. Herv. Pred.

I. *Een merkwaardig proces.*

De zestiende eeuw is een eeuw van worsteling op religieus gebied, waarin de grondslag werd gelegd voor de Nederl. Geref. Kerk.

Sloeg Luther in 1517 zijn stellingen aan, pas honderd jaren later, in 1618, kreeg de geestesbeweging die daaruit voortvloeide haar beslag in de Kerk van Nederland.

Geweldig veel is in dien tusschentijd geschied, ons in groote trekken bekend.

Toch is dit geweldige gebouw der Reformatie steen voor steen opgetrokken, en 't is ook niet altijd gelukt om terstond den opgenomen steen in te voegen.

Dit moge blijken uit een merkwaardig proces, gevoerd voor den Schout van Hagestein in 1562,

Het blijkt dat in dezen veel bewogen tijd de Reformatie meer en meer doordrong, zoodat op het platteland bij de aanhangers der „nije leere" de vraag ontstond, die zich later bij elke afscheiding der „Moeder"-kerk herhaalde, van wie het Kerkegoed is, zoo de leden der Kerk zich in haar gemeenschap niet meer thuis gevoelen, en zelfstandig als Kerk wenschen op te treden.

Te Hagestein was de bevolking in 1562 gemengd, deels getrouw aan Rome, deels van haar afvallig.

Voor de landpachters, die den pastoor Michiel Berchmans ontrouw waren geworden, ontstond de vraag, of zij hem de pacht verschuldigd waren van het Kerkeland, ja dan neen.

Deze vraag ontwikkelde zich tot een uitlokking van een gerechtelijke beslissing, daar de pachters den pastoor het eigendom van het goed betwistten.

Deze zaak in 1562 voor 't gerecht gekomen, werd toen nog ten gunste van de R.-K. Kerk beslecht, hoewel eenige tientallen jaren later alles overgegaan is in Protestantsche handen.

Ziehier de woordelijke inhoud van een der merkwaardigste charters uit ons archief :

„Schepenenbrief van die goederen, toecomende der pastoiriën van Hagestein in date den XVIII Septembris anno XVcLXII.

„Wij, Aert Joestensz, Schout, Cornelis Jelisz, Floris „Jansz, Tucker, Aellart Cornelisz. Tucker, Aert Geerlofsz, „Engbert Petersz, Mens Gerritsz ende Cornelis Hubertsz, „Scepenen tot Hagesteijn in der Heeren Gerechte van den „Dommen van Oudemunster te Utrecht doen condt allen „luyden :

„dat voir ons quam int gerechte, dair wy saten in ge- „spannen vierschair den Eersame Heer Michiel Berchmans, „pastor tot Hagesteyn voirsz., hebbende op drie Sonnen- „dagen achtereenvolgende gerechtelicke vuyt doen roepen „tot Hagesteyn in der Kercken (daer inne gewoentlicke is „vuytroepinge te doen) die vrije eygendommen van den „parcelen lants ende goederen hier nae volgende, hem „ende die pastorije tot Hagesteijn toebehoorende, te weten „in den eijrsten :

„den vrijen eijgendom van die huissinge, hofstee ende „boemgairt ende alle getimmer ende bepotinge dairop „staende, als dair hij comparant op wonachtich is, alsoe „groit ende cleijn, die gelegen is binnen die stadsgraften „van Hagesteijn voirsz ; ende die steege van der poerten „boven, ende (= waar) Gijsbert Claesz. beneden naest „gelegen zijn, streckende van die heeren Weech totter „poorten ; ende den eygen van eenre hofstee als dair Cor- „nelis Thonisz nu ter tijt op wonachtich is, ende (= die)

„heer Johan P. zeliger gedachtenisse als die tijt pastor tot „Hagesteijn voirsz. eertijts (aan) Rutger Jansz. van den „Berch bij consent van de E. Heeren van Oudemunster t „Utrecht in erfpacht gegeven heeft jairlicx omme seesthien „st., soo groit ende cleijn, die gelegen is int gerechte voirsz., „tusschen den Engschen afterweech ende der Heeren „weech, dair die Kercken boomgairt ende Aelbertsz. bene„den naest gelgen sijn.

„Item den eijgen van twee mergen lants die Dirck Cor„nelisz den dunnen bruijckt, alsoe groit ende cleijn die „gelegen sijn in den Enge int gerechte voirsz., dair die pas„torije van Everdingen boven ende Jan Pauelsz. beneden „naest gelant sijn, streckende van die Maete tot int diepe „van der Stadgraften van Hagesteijn voirsz.

„Item noch den eijgen van vier mergen lants alsoe groit „ende cleyn die gelegen sijn in den Enge voirsz., dair die „pastorie van Everdingen boven ende Merenborch bene„den naest gelant sijn, opstreckende vuytter Maetgrave „tot in der stadgraften voirsz, ende (= die) Coenraedt „Jelisz. nu bruyckende is.

„Item noch den vrijen eijgen van vier mergen lants also „groit ende cleyn die gelegen sijn in den Enge voirsz, ende „(= die) Cornelis Jansz. Tuckers erfgen(amen) nu bruyc„kende sijn, dair die pastorie van Everdingen boven ende „die E. Heeren van den Dom ende van Oudemunster „voirsz. beneden naest gelant sijn, streckende van Outena„schen Weech totten Maetgrave toe.

„Item noch den vrijen eijgen van vier mergen lants alsoe „groit ende cleyn, die gelegen sijn in den Biessen in 't ge„rechte voirsz. gemeender voor mit vier mergen lants toe„behorende der postorije van Everdingen dair d' erfge„namen van meester Johan timmerman boven, d' erfgena„men van Henrich Zwartsz beneden naest gelant sijn, „streckende van Outenaschen Weech tot onder den hogen „Werdt toe ende (=die) Cornelis Jelisz nu bruyckende is.

„Ende noch den vrijen eijgen van vier hondt lants, so

„groit ende cleyn, die gelegen sijn opten Hogen Weerdt „ende (= die) Hennericksz. Jansz Crol nu bruyckende is, „dair die heylige Kercke tot Hagesteijn boven ende die „costerye aldaar beneden naest gelant sijn, streckende van „den Doelen tot Gerrit Ariaensz lant toe.

„In die vuytroepinge te kennen gevende den tenuer van „de publicatie als voirsz. gedaen ende (= die) was luy- „dende van woorde tot woorden adus : „Indyen yemant „ „enige actie op die voirsz. parcelen lants ende goederen „ „int geheel ofter deel (off dat die bruyckers seggen „ „wouden tselve van den pastor nyet in huyren ontfangen „ „te hebben) noch oick mede boven alle menschen me- „ „morie, hij mit sijn voorsaten pastoren in der tijt nyet „ „in rustige possessie geweest en wairen, dat se souden „ „comen binnen behoirlicken tijt bij den Schout ende ge- „ „rechte van Hagesteijn, men soude se in cas van oppo- „sitie ontfangen." "

„Ende want voir ons Schout ende Schepenen voirsz. „neymant gecompareert en is binnen middelre tijt, noch „binnen iair ende dach na die laetste publicatie als voirsz. „gedaen, die enige actie opte voirsz. parcelen lants ende „goederen off op enige van dyen gepretendeert heeft off „als noch pretendeert, soe heeft hij, comparant, voir hem „ende syn nacomelingen pastoiren in der tijt voirsz. aen „ons Schout ende Rechter versocht *hem verleent te werden „behoirlicke eygendomsbrieven.*

„Den Schout voirsz. recht doende van wegen die Eer- „weerdige heeren Domdeecken ende Cappitelle ten Dom „Dom (deecken ende Capittele van Oudemunster t Utrecht, Heeren tot Hagesteijn) heeft aen ons Schepenen „voirsz. oirdel ende vonnisse gevraecht wat men nae den „rechte van den lande gehouden soude wesen hier inne „te doen. Die voirsz. Schepenen, nadat hair vertoent wai- „ren die acten van publicatien alsoe gedaen als voirsz. in „haire presentie over jair ende dach en nyet en weten noch

„gehoirt en hebben dat yemant opten eygen ende erven „ende goederen voirsz. off op enige van dyen int geheel „ofte deel gesproken off tegens enige publicatie geoppo- „seert gehadt heeft, ende soe wy Schepenen voirsz. oick „goede kennisse hebben van die lanckwillige (= langdu- „rige) rustige possessie, wijsen eendrachtelick voir recht „bij des onse sententie diffinityff, dat de E. Heer Michiel „pastoir voirsz. voor hem ende sijn nacomelingen pastoren „in der tijt *verleent sellen werden behoerlicke eygendoms- brieven van de parcelen lants ende goederen* voirsz. ende „van elxc bysonder, als wij hem verleenen bij desen, im- „poneerende allen anderen tegenwoerdich ende toecomende „dairop een eeuwich swijgen. Des t' oirconde soe hebben „wij Schout ende Schepenen voirsz. elcx onsen segel vuyt- „hangen aen desen brieff gedaen. Gegeven int jair ons „Heeren XVc twee ende tsestich op ten XVIIIen Septem- „bris My present

ROELOFF HENRICKSX.

Secrts." [1])

II. *Kerkelijke Jaarrekeningen.*

De rekening van inkomsten en uitgaven, alsmede een staat van de reliqua, werd jaarlijks door de Kerkmeesters opgemaakt en aan de gecommitteerden van den Dom en Oudemunster voorgelegd ten overstaan van den Schout.

Hagestein ws n.l. een heerlijkheid, van 1510—1674 toebehoorende aan de beide Utrechtsche Capittels.

Werd de rekening goedgekeurd dan volgde onderteekening van den Pastoor, Schout, Kerkmeesters en gecommitteerden.

Deze laatsten namen de quitanties mee naar Utrecht met één exemplaar der rekening, terwijl het andere alhier werd bewaard.

Sedert de instelling des Kerkeraads naast de veel oudere „Kerkvoogdy", vertoonen de jaarrekeningen een gewijzigd

*) Voor het corrigeeren van dezen belangrijken charter betuig ik aan Prof. Dr Eekhof te Leiden mijn oprechten dank.

beeld, daar de uitgaven met de vermelding „om godtswillen" nu een onderdeel vormen der Diaconie-rekening.

Deze was vrij van toezicht.

Wij zien alzoo terloops dat de Kerkvoogdij geen uitvinding is van Koning Willem I anno 1816, doch ervaren alleen dagelijks dat hare *zelfstandigheid* naast en tegenover den Kerkeraad funeste gevolgen heeft.

Na de instelling des Kerkeraads, als een zelfstandig bestuurscollege voor de geestelijke zaken zien wij de Diaconie opkomen, reeds vroeg in de 17e eeuw. Dan oefent „de Kerkvoogdij" bekend onder den naam van college van Kerckmeesteren geen liefdadigheid meer als voorheen, en ontbreken de uitgaven met de toevoeging : „om godtswillen."

Sedert de Reformatie, alzoo na 1620 ongeveer, ontvingen de predikanten uit de Kerkekas *f* 30.— 's jaars als „classicaal gelt". Dit zijn mogelijk penningen voor vergoeding van reiskosten bij vacature.

Ook werd alle administratie, zoowel van Kerk als Diaconie bezoldigd, die van de Kerk met 5 pct. van den hoofdsom der ontvangsten, voorwaar geen klein bedrag.

Interessant was om na te gaan of de Kerk in den Franschen tijd goederen door saecularisatie had verspeeld, doch zulks is alhier niet voorgevallen. Het Rijkstractement mag aldus alhier niet als rente van gestolen kapitaal worden beschouwd, tenzij men het als vergoeding opvat voor 't gemis van den toren. Nietaltijd had de Kerk een batig saldo. Sloot de rekening met een tekort, dan leende de penningmeester tegen 5 pct., en liep de schuld in de 18e eeuw te hoog, dan schreef men het tekort eenvoudig op de „gemeenelandsrekening." Dit is van 1730—1790 veelvuldig voorgekomen.

In de oudste tijden is er geen sprake van een predikantstractement, ook niet van een „rijks"-tractement. In 1598 toen hier reeds een predikant stond, was er in de Kerk éêne collecte, die Z. Eerw. zelf ophaalde, welke niet vermeld staat als ontvangst, en dus ongetwijfeld zijn tractement uitmaakte.

Daar de collecten van week tot week geboekt staan sedert

1660, valt te constateeren dat men met Kerst-, Paasch- en Pinksterfeest vijfmaal meer ontving dan op de gewone dagen. Na de Avondmaalsviering werden de armen extra bedeeld.

Verkoopingen en verpachtingen werden van den stoel afgelezen. De voorlezer begon den dienst met het lezen van een willekeurig stuk, waaraan bij circulaire van 1830 een einde is gemaakt.

Wij vreezen te vervallen in mededeelingen die overbekend zijn, en willen derhalve besluiten met een afschrift een onzer oudste Kerkelijke jaarrekeningen, uit den Roomsch-Katholieken tijd.

Tot circa 1660 noteerde men alles in Romeinsche cijfers, en tot geruimen tijd na de invoering van ons huidig muntstelsel, telde men in drie kolommen, te weten : guldens, stuivers, penningen ; een gulden was 20 st., 1 stuiver 16 penn.

> Rekeninge [1]) voor Willem Cornelisz ende Gerrit Adriaensz .als Kerkmeysters van Hagesteijn vande pachten ende jairlixe incomen als sy van wegen die heylige Kercke van Hagesteijn vsz. ontff. hebben verschenen Martini ao XVc een ende tsestich ende petri ad cathedram twee ende tsestich | ende vant tgene sy dair tegens vuyt gegeven hebben.

In den eyrsten volcht die ontff.

Alert ffrans Pauelsz wedvr bruyckt vande Kercke anderhalven mergen lants, gelegen opten Esse dair Helmich Dobben boven ende Jan Paulesz, beneden naest gelant syn tsjrs omme VII½ gl.

Claes Maesz. Kynderen bruycken vande vsz. Kercke 2½ mergen lants gelegen opten Hoeven dair Andries Adriaensz boven ende Gosen van Loenens wedvr. mit hair kynderen beneden naast gelant syn 's iairs omme XI gl V st.

---

[1]) Allerlei afkortingen in het oude Schrift van voor 1680 zijn niet na te bootsen, zoodat wij de woorden maar volledig afschrijven.

Coenraedt Melisz. wedvr. bruyckt van de Kercke voirsz. sees mergen lants gelegen inden Biessen int tgerechte van Hagesteijn dair t gasthuys tot Vyanen boven ende Hillichien Cornelis Tuckers dochter beneden naest gelant syn tsjrs omme XXX gl.

[Zoo volgen er nog tien posten van landpachten.]

Somma vanden geheelen ontff. Ic LXVII gl.
VIII st.

Hier nae volcht het vuytgevene.

Ende eerst volcht die cortinge vant outschiltgelt inden lande van Hagesteijn ende brederodesgiltgelt int lant van Vyanen ende wort gestelt voir vuytgaven.

(Dit was een belasting die de pachters mochten korten ; in 1599 werd dit opnieuw door de 5 Heeren der Vijfheerenlanden geregeld, totdat de Gedeputeerde Staten van Utrecht in 1686 het belastingwezen radicaal wijzigden.)

Alert frans pauelsz wedvr. VIII st. II penn.
Claes Maesz. VIII st. IX penn.
Coenraedt Melisz wedvr. XXIII st. II penn.
etc.

Hier nae volcht ander vuytgaven:

Alst blijyckt in der laetste voirgaende rekeninge bleeff die Kercke van afteren III gl. XII st. XIII penn.

Den pastoir betaelt van vier virgilien die men van Kerckenwegen doet II gl.

Den onderpriester betaelt voor synen dienst van een iair XLII gl.

Den coster coompt van die manendachse misse XX st.

Ende van die Vrydachse misse XX st.

Noch coompt den Coster van smanendachs die virgely Keerssen tonsteken XV st.

Item den coster vuyt drie outharen elcx vijff st. XV st.

Item den coster van vier virgelien XX st.

Vant uurwerck te stellen VI gl.

Van die Kercken clederen te wassen III gl. V st.

Voor steen betaelt dairvoir hij die Schorsteen in die Sacristye mede opgehaelt heeft XV st.

Den metser dairvan bet. XXX st.

Den opperknecht bet. XIII st.

Voor torff gegeven die in de Kercke gebarnt is XI st.

Voir Korsmisse den sangers is gelage gegeven als sy die lessen oversongen XX st.

Opte Rekeninige by den pastor ende Kerckmeysters verteert X st.

Voir oly betaelt die indie Kerck gebarnt is VI gl. IV st.

Van die passie te preken bet. III gl.

Opt avontmael verteert (gastmaal bij den pastoir aan huis met den boeteprediker) XX st.

En alsoe wijn gehaelt voor XIII st.

Jan Dircksz. die op onsen omganx [1]) dach voir 't heylich sacrament speelden III st.

Opten selven dach die sweerddansers gegeven XX st.

Betaelt voir twee reepen die men omme die dooden te begraven behoeft IIII st. 1 oort.

---

[1]) Processie.

Voor wijn die tot die misse ende op hoochtijden gebesicht is betaelt XIII gl. XV st.

Van dye wyn opte hoochtijden te haelen ende die sporen opten Kerckedyck toe te steecken aen Ghysbert Claesz. VIII st.

Voor groen syen lint ende bolvraen tot lappen aen een alf VI st. X penn.

Voor steven Geldermans ende Jan Heymensz dootkist bet. VI st. X penn.

Voir een balck aent urwerck gewrocht X st.

Voir een banxken indie School gemaeckt V st.

Op Elyzabeth Henricksz. Jaergetyde den armen broot gedeylt voir XXXII½ st.

Optenselven iairgetyden gedeylt voir IIII gl.

Item voor misbroot en cleyn broot op verscheyden tyden VIII st.

Item aan Lambert om godtswillen gegeven III st.

Den gerechtsbode voir een pair schoen voor syn dienst van een iair XI st.

Noch betaelt den onderpriester opten dienst van een ander iair XVI gl.

Voir een schorsteencleet in die Sacristye III st.

Van dese rekeninge te colligeren, te schrijven en dubbeleeren XX st.

etc etc.

[Slot :]

Aldus gedaen ende gesloten op behagen van de E. Heeren vanden Dom ende van Oudemunster t Utrecht, Heeren tot Hagesteyn ter presentie van den Eersamen Heer Michiel Berchmans pastoir tot Hagesteyn voorz., voir

Cornelis Jelisz ende Aelbert Cornelisz. Tucker, Schepenen. Mits dat die voorsz. Kerckmeysters beloeft hebben (daertoe versocht sijnde) dese voorsz. rekeninge ter presentie van de voorn. Heeren van Hagesteyn te leggen ter plaetse dairt die voorsz. Heeren believen sal.

Tot kennisse by den pastoir Schepenen ende Kerckmeysters voorsz. onderteykent opten VIIIen dach Augusti anno XVC drie ende tsestich, my present.

ROELOFF HENRICHSZ, Secrts.
MICHIEL BERCHMANS, Pastor.

(volgen allerlei kruisjes en teekentjes van hen die niet schrijven konden.)

KRONIEK.

Prof. Geesink. Zijn „Religieus Eklecticisme. — Absente normen. — Bijbelsch Wereldbeeld. — Prof. Kohnstamm en Bijbelsche historie. — Assen gebillijkt. — Contra Barth.

Seerp Anema, die ons in deze maand verraste met een bescheiden, doch niettemin schoon bundeltje, dat hij met licht dédain voor eigen prestatie „Wat verzen en proza" noemt, voert ons in den geest „bij het graf van Kuyper". Hoe ver ligt dit al terug!

„Zie de Vader der Eeuwigheid
heeft in zijn vreugde ontvangen
't Kind des tijds, dat Hij riep
tot een taak voor allen te zwaar.

Bouw mij den jongsten pijler
in den bruisenden stroom
die, uit de zonde ontsprongen,
de zee der verderfenis toesnelt;
werp met een spanning van eeuwen
den boog naar den oever vooruit,
Waar mijn toekomst wacht
aan allen, die op haar hopen".

Anema, bij wien wij de opwekking der te lang sluimerende levensgeesten met vreugde en hoopvol begroeten, zal het geen aanranding van zijn verzen achten, wanneer wij bij het bouwen van dien jongsten pijler, naast den grooten bouwer nog wel andere zien. Want met Kuyper waren er velen, die zoo hun taak zagen: pijlers met bogen te bouwen van eeuwigheidsspanning. Het is heel die oudere generatie, welke

in ons Vaderland, aan dien grootschen arbeid hebben gewrocht. Tot die oudere generatie behoort prof. Geesink, die op den voorlaatsten dag voor November, zijn laatste college gaf.

Het ééne geslacht gaat en het andere komt, zelfs is het oude reeds vergeten voor het goed weggegaan en het jongere goed en wel gekomen is. Het zijn dikwijls niet alleen de jongere Farao's die de Jozefs van hun vader niet gekend hebben; het kwaad zit — en 't is pijnlijker — ook bij Jozefs neven zelf.

Hoewel het heeft prof. Geesink aan sympathie ook van jongeren niet ontbroken.

Heeft men echter wel genoeg het oor verleend aan zijn waarschuwend woord?

Bij zijn laatste college op 30 Oct., wordt men onwillekeurig herinnerd aan de rede, die hij hield bij de laatste overdracht van het rectoraat in 1919: „Religieus Eklecticisme". De herlezing van dit ernstige en tevens van geest tintelende pleidooi is een genot. Het boek is te spoedig vergeten.

Kroniekschrijvers hebben het recht oude dingen op te halen, vooral wanneer ze ook nog waarde hebben voor 't heden.

Ge ziet den lach op zijn gelaat, als ge den grijzen professor bij het karakteriseeren van het eklecticisme in de Oudheid, van den Attischen Proconsul gewag hoort maken die blijkbaar veel voelde voor de vriendschappelijke vereeniging van alle philosophieëen en daartoe alleen wat meer tolerantie noodig vond. Waarom deze Gellius het plan opperde om „een gecombineerde bestuursvergadering te beleggen, ter bespreking van elkaars verhouding".

Maar die lach is weg, wanneer ge den ernst verneemt, waarmee prof. G. waarschuwt:

> „In deze toenadering tot en zich verwant voelen aan
> „de Ethische orthodoxie vertoont zich bij vele oudere
> „en jongere intellectueelen der Gereformeerden van de
> „jongere generatie een eklekticisme, dat met voorbijzien

„van de controversen tusschen gereformeerd en ethisch „een verschuiving eerst naar ethisch-rechts, straks naar „ethisch-links verre van denkbeeldig maakt".

Het dunkt ons na Assen een zaak van belang dit geschrift nog eens onder de aandacht te brengen.

Plato en Aristoteles bestreden elkaars oordeelen door overtuiging tegenover overtuiging te stellen.

Het eklecticisme komt op uit probabilisme „Het kon wel zóó, maar misschien ook anders wezen".

De vaderen hebben gevonden en weten; de zonen en dochteren zoeken en meenen; zij dienen zich aan als zoekende zielen".

Scepticisme, waarbij op den duur geen leven is.

Het is niet alleen een oude, afscheidnemende professor die dit zegt. De reeds algemeen bekend geworden uitlating van prof. Obbink over „wat ethisch" is, geeft de N. Rott. Ct. aanleiding om te schrijven:

> „Waar blijft bij een dergelijke zienswijze de gedachte „aan iets .... dat met een objectieven toetssteen of norm „heeft te maken? Het laatste spoor van de veronder- „stelling als zou er een absolute waarheid in leerstellige „gestalte geopenbaard zijn .... is ten eenenmale ver- „dwenen. Het is zuiver relativisme, wat prof. Obbink „hier onverbloemd bezig is te belijden; een subjectivis- „me dat scepticisme bedenkelijk nadert".

Ongetwijfeld scherp, maar raak! We weten dat vele ethischen dit schrijven van den redacteur van het Weekblad bejammerden. Gelukkig; maar ligt er Geesinks waarschuwing toch niet door onderstreept, dat van ethisch-rechts een verschuiving meer dan mogelijk is naar ethisch-links?

De nieuwe professor M. van Rhijn in zijn rede over Modern Christendom noemde als kenmerkende trekken van de geestelijke structuur van dezen tijd:

a. dat onze tijd het geloof in den vooruitgang zooals Spencer dien ontwikkelde, heeft ingeboet;

b. een relativistische wereldwaardeering.

Inderdaad, die relativistische waardeering ondervindt ook ook het godsdienstige leven.

In den zomer van dit jaar heeft Dr Jos. Keulers in „de Pseudo Christus" er aan herinnerd dat de vier pijlers van de moderne theologie volgens Max Scheibe, zelf een aanhanger, zijn: het subjectivisme, het naturalisme, het evolutionisme, en de moderne critiek, die de goddelijke openbaring van haar bovennatuurlijke elementen moet verlossen. Behalve dan de 3e pijler, schijnen in onze dagen die overige drie hechter dan ooit.

Is het gevaar in eigen Geref. kring geheel denkbeeldig, dat we al verder op de paden der critiek zijn gewandeld, dan wij zelf meenen?

Velen geven uiting aan die vrees, wanneer zij bespreken wat Dr Schouten als zijn opvatting gepubliceerd heeft over het „Wereldbeeld van den Bijbel".

Reeds op andere wijze is daarvan in ons Theol. Tijdschr. gewag van gemaakt. Wij wijzen hier slechts op een drietal artikelen die Marnix in zijn Groninger brieven er aan gewijd heeft. Zijn bezwaar, en o.i. is dat zeer juist, gaat hierover dat dezelfde voorstelling ook in een artikel gegeven wordt in De Chr. Encyclopaedie, die voor heel ons Gereformeerde volk een betrouwbare Vraagbaak behoort te zijn.

Marnix is bezwaard, dat aan het wisselend menschelijk inzicht, de waarachtigheid van de feiten, die God in de Schrift meegedeeld heeft, wordt opgeofferd.

Het bezwaar dat wij persoonlijk hebben gaat eigenlijk meer tegen de methode, die Dr Schouten volgt. In onze jeugd hebben wij geleerd, om met de H. Schrift als weegschaal de resultaten van de wetenschap te waardeeren. Zoo stonden wij in de moeite van eigen jongelingsjaren sterk, wijl hoogst sceptisch tegen den enormen invloed dien Büchners Kraft und Stoff b.v. oefende.

Ook Büchner gaf de resultaten als onomstootelijk vaststaande, en duizenden hebben die „waarheden" geslikt als klokspijs. Ik herinner mij uit die dagen den raad van een

reeds op middelbare jaren gekomen predikant, met wien wij jongelui, deze dingen openhartig bespraken. De wijze man gaf ten antwoord: Met die resultaten moet je altoos wat voorzichtig zijn; ze houden meestal geen tien jaar onwrikbaar stand". Een raad als van De Genestet:

Wat u de wijzen als waarheid verkonden
Straks komt één, wijzer, die 't wegredeneert.

Misschien wat „cru" gezegd van De Genestet, maar hoeveel sterren aan den wetenschappelijken hemel zijn slechts meteoren gebleken!

Doch nu komen we bij Dr Schouten wel sterk onder den indruk, dat Schriftgegevens te zeer dreigen gewaardeerd te worden op de balans der wetenschap. Die methode vinden wij foutief.

De moeilijkheid van Dr Sch.'s voorstelling wordt toch ook glashelder door hèm gezien wanneer hij denkt aan het feit, dat God zelf op Horeb de Tien geboden schreef op steenen tafelen: en dus dáár ook neerschreef dat z.g. antieke wereldbeeld: gij zult u geen gesneden beeld maken enz.

Waarbij ge òf de accomodatie theorie aanvaarden moet, waar we als Geref. nog altijd vuur en vlam tegen geweest zijn; òf waarbij ge van het antieke wereldbeeld de misschien niet verre schrede doet tot de antieke Godsvoorstelling, waarbij we dan allengs alle Openbaring kwijt raken. Bij de waardeering die wij voor den geleerden schrijver hebben, kunnen wij toch niet anders zien, dan dat we op hoogst gevaarlijke paden zijn, wanneer wij met hem meegaan. Het spijt ons niet, dat hij van zijn gevoelen blijken gaf, waar discussie nog mogelijk was, doch we geven Marnix toe, dat in een Geref. Encyc. zijn thans van vele kanten bestreden voorstelling niet als artikel had behooren te zijn geplaatst.

Hoe voorzichtig we met allerlei Schriftbeschouwing moeten zijn, leerde ons de vorige maand ook een artikel van dhr. T. v. d. Kooy in de Wachter. Uit een bespreking van Prof.

Waterinks Standaardwerk door prof. Kohnstamm haalt hij enkele staaltjes aan van Schriftbeschouwing.

> „Niet alles wat in de Bijbelsche verhalen tot ons „komt is door de verhalen zelf als nuchtere en feitelijke „werkelijkheid bedoeld ....
>
> „Het zedelijk oordeel van den Bijbelschrijver zelf was „vertroebeld in sommige verhalen (94).
>
> „De Evangeliën doen duidelijk uitkomen dat Jezus „zich k a n v e r g i s s e n (178). Dat Jozef en Maria „met het kind Jezus naar Egypte gevlucht zijn, komt „hem zeer onwaarschijnlijk voor".

't Is geen wonder dat prof. Kohnstamm niet weten wil van prof. Waterinks overtuiging dat één algemeene leer voor alle menschen adaequate Waarheidsopenbaring kan zijn; dit is volgens hem de weg die dood loopt in Assen.

Wie nog wat Gereformeerd is, zal de vraag niet lastig vinden, wat eerder dood loopt, een religie die den persoon van Jezus, waarover gelijk wij in een vorige Kroniek zagen, prof. K. ook zeer door ons gewaardeerde woorden uitsprak, losmaakt van zijn onfeilbaar woord, of een godsdienst, die gelijk in Assen, rondweg en eenvoudig verklaart: „Van den Bijbel zult ge afblijven".

Dr. J. A. vor der Hake in Wkblad v. Chr. en C. 12 Nov. wil finaal breken met die ouderwetsche opvattingen als hij eerst Cramers 'richtlijnen weergegeven hebbende, waarvan de derde deze is:

> Geef het onderwijs zóó dat de leerlingen n ó o i t a a n e e n i g g e z a g van den Bijbel leeren gelooven, dan voor zoover het verankerd ligt in Jezus Christus,

er o.a. aan toevoegt: ....

> „Dit schijnt mij zoo'n noodzakelijk ding voor ieder, „die bijbelonderricht geeft, ja het allernoodzakelijkst „het voortdurend zeggen: Zoo is mijn kijk op de dingen, „zóó geloof ik het, en dat geeft mij rust en vrede, „maar daarom zeg ik niet, dat het zoo i s".

Natuurlijk is Assen dan het droef bewijs van de waarheid „das schrecklichste der Schrecken das ist der Mensch in seinen Wahn".

De papieren van Assen worden er onder onze Gereformeerde menschen door al die dingen niet minder op; al waren er alleen deze negatieve bevestigingen, dan bleek daaruit haar degelijkheid. Doch de beide rapporten die de vorige maand het licht zagen leggen er ook positief getuigenis van af. Daar is goed werk geleverd. En wij achten de versmaadheid van Assen van grooter waardij dan den lof, die naar de zijde van de Nederl. „Gereformeerde" Kerken gericht is. Trouwens ook een in 't andere kamp reeds tanende lof.

Den Dooden Zondag is in onze kerken geen al te gunstig onthaal tebeurt gevallen. Wat te verwachten was.

Romaniseerende invloeden wenschen wij te ontgaan. De levende verkondiging van het zuivere Woord van God trekt gelukkig nog volks genoeg naar de kerken, dan dat men het niet in uitbreiding van allerlei liturgische diensten behoeft te zoeken. Bovendien hebben wij als het goed is elken Zondag Doodenzondag; want een goede doodenzondagsviering zou toch moeten worden de prediking van den opgestanen Heiland, den Zaligmaker in Zijn strijdende Kerk en van Zijn triumfeerende Kerk.

Dien levenden Christus stellen wij altoos tegenover den dood, waar en in welken vorm hij zich vertoont.

Die in Christus zijn, leven al zijn zij ook gestorven.

Wanneer Schilder ons niet zoo uitnemend vermaand had met het woord Paradox voorzichtig te zijn, zouden wij het hier durven bezigen: „Levende gestorvenen".

Het verblijdt ons zeer, dat zoo van alle zijden tegen Barth's invloed gewaarschuwd wordt. De beschouwing die K. S. in de Reformatie in een vijftal artikelen er aan gewijd heeft, is verhelderend, en lijkt héél sterk.

Ik las dezer dagen: „De ketterij is de vroedmeesteres van

het dogma". Het verheugt, dat in deze artikelen gelijk ook in andere b.v. van prof. Honig in de Bazuin, ook deze ketterij aanleiding werd om de verhouding van de wereld tot God dieper in te denken en het Gereformeerde gevoelen daarover in zijn waarde duidelijker te doen spreken.

S. V. D.

RECENSIEN.

Studien zu Ezechiel und dem Buch der Richter von *Siegfried Sprank* und *Kurt Wiese*.
W. Kohlhammer, Stuttgart 1926.

Als Heft 4 der Dritte Folge van de door Kittel uitgegeven Beiträge zur Wissenschaft vom Alten Testament heeft dit tweetal monografieën het licht gezien ; het eerste eene studie van den lic. theol. Siegfried Sprank onder den titel *Ezechiel-studien,* waarin behandeld worden Ezechiel 8 en 10 en in verband daarmee het visioen der Theophanie uit Ezech. 1 : 4—28 ; het tweede een onderzoek van de hand van den lic. theol. Kurt Wiese onder den titel *Zur Literarkritik des Buches der Richter,* waarin besproken worden de geschiedenis van Ehud (Richt. 3 : 14—30), van Debora en Barak (Richt. 4 en 5), van Gideon (Richt. 6—8), van Jephtha (Richt. 11 en 12 : 1—7), en van Simson (Richt. 13—16).

De eerste studie, welke 74 bladzijden telt, levert ten aanzien van Ezech. 8 eene belangrijke exegetische bijdrage, door het topografisch probleem dat zich hier voordoet onder handen te nemen. Sprank komt tot de conclusie dat de tot dusver gegeven voorstellingen, die onderling nogal afwijken, alle onjuist zijn, en geeft als zijne eigene meening te kennen, dat Ezechiël van het Noorden door de poort van den buitenmuur zijne intrede doet, door God zelf door de Noordpoort van den binnen-voorhof wordt gevoerd, en dan, in Zuidelijke richting zich voortbewegende, door de Zuidelijke poort de zeven mannen van 9 : 2 ziet binnenkomen.

Wat Ezech. 10 en 1 : 4—28 aangaat, heeft de vergelijking van de twee berichten bij hem ten gevolge, dat hij, in tegenstelling met anderen die het omgekeerde aannemen, het roepingsvisioen uit Ezech. 10 aangevuld acht, waardoor dit, in

overeenstemming met de roepingsvisioenen van Jesaja en Jeremia, aanmerkelijk korter wordt. De archaeologische achtergrond van het litteraire proces dat zich hiermee voltrokken heeft, zou dan gelegen zijn in de omstandigheid dat men in later tijd, na het te loor gaan van de ark, deze in zijn voorstellingen tot de *merkabah* van Ezechiël's visioenen had gemaakt.

Men kan in het algemeen niet anders dan lof hebben voor de wetenschappelijke akribie waarmede lic. Sprank zijn taak heeft verricht ; en in zake Ezech. 8 beteekent zijn arbeid ongetwijfeld een belangrijke aanwinst voor de exegese. Dat hij echter even gelukkig is geweest in zijn oplossing van het vraagstuk dat aan Ezech. 10 en 1 : 4—28 vastzit, zou ik niet durven beweren ; er moet daarvoor te veel gepeuter aan den tekst worden aangenomen, wat toch altijd niet zonder bedenking is. Ook Sprank kan zich hier blijkbaar niet ontworstelen aan het zooveel gehuldigde wanbegrip eener willekeurige behandeling van den tekst, die men vroeger ook ten opzichte van andere oude litteratuur dan de Bijbelsche aannam, maar waarvan men daar reeds lang weer is teruggekomen. Wanneer zal de dag aanbreken dat men ook ten aanzien van het O. T. tot beter inzicht geraken zal ?

Meer hoopvol is in dit opzicht de tweede studie, die van lic. Wiese. Deze verzet zich tegen de analyseerende litterarische kritiek, welke zoo langen tijd op Oud-Testamentisch gebied onbetwist heerschappij heeft gevoerd, en tracht tegenover de doorvoering van de Pentateuchale bronnensplitsing ook in het boek Richteren aan te toonen dat in het algemeen de bovengenoemde Richtergeschiedenissen elk in zichzelf ongedeelde eenheden vormen, die eene verdeeling over twee of meer z.g. „bronnen" niet toelaten. Weliswaar neemt ook hij daarbij nog wel enkele toevoegingen en omwerkingen aan, maar het is al een zeer belangrijke stap in de goede richting, dat hij de bronnensplitsing in de boeken buiten den Hexateuch ten eenenmale misplaatst acht, en door zijne studie belangrijke argumenten daartegen en dus ten gunste van de een-

heid van compositie heeft geleverd. Wij zijn voor deze studie zeer dankbaar, en zijn overtuigd dat nauwgezet, onpartijdig wetenschappelijk onderzoek hoe langer hoe meer de onjuistheid van de Wellhausensche opvattingen over heel de linie aan het licht brengen zal.

G. CH. AALDERS.

Het Profetisme door *Dr. J. Severijn*. Uitgave van J. H. Kok te Kampen.

Het zal niemand verwonderen, dat ik, toen mij dit boek ter recensie werd toebedeeld, afgaande op den titel, er met zekere gretigheid naar greep en er aanstonds in begon te snuffelen. Deze eerste kennismaking liep evenwel op eene teleurstelling uit; dit boek geeft niet, wat men zou verwachten: eene behandeling van het machtige verschijnsel der profetie, zooals zich dat in de groote gestalten der Profeten des Ouden Verbonds vertoont, maar het biedt ons beschouwingen over de Heilige Schrift als het Woord Gods, welke beschouwingen geheel gesteld zijn onder de belichting van 2 Petr. 2: 19a Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον dat ook als motto boven het voorwoord is geplaatst. Vandaar de titel. Wellicht ware echter door bijvoeging van een verduidelijkenden ondertitel zulk eene teleurstelling, als mij wedervoer en mogelijk ook meerderen zal zijn wedervaren, te voorkomen geweest.

Nu kon ik spoedig genoeg over die aanvankelijke teleurstelling heenkomen; immers een studie van onverdacht Gereformeerd standpunt over de H. Schrift en haar gezag heeft ook buitengewone aantrekkelijkheid; en ik stem gaarne in met de woorden door den auteur in zijn Voorwoord neergeschreven dat de behoefte aan eene wel gefundeerde beschouwing over het Goddelijk Woord in de critische cultuurworsteling onzer dagen zich steeds sterker doet gevoelen. Ik heb dan ook met buitengewone belangstelling van de door Dr. Severijn ontwikkelde gedachten kennis genomen en mij er

zeer hartelijk in verblijd, dat hij zoo kloek en zonder eenig transigeeren voor de Goddelijkheid en het onfeilbaar gezag der H. Schrift opkomt, ook ten aanzien van de kwestie die in onze dagen zooveel beroering heeft verwekt, vgl. bldz. 136—160. Ik waardeer ook ten zeerste dat hij er zich waarlijk niet toe bepaalt platgetreden paden nog eenmaal af te loopen, maar dat hij zijn eigen weg gaat, zelfs ook waar die weg hem brengt tot stellingen, die in Gereformeerde kringen wel als een zeer nieuw en ongewoon geluid zullen klinken. Ik denk hier voornamelijk aan zijne overtuiging dat de vleeschwording des Woords in de idee der schepping op zichzelf reeds besloten ligt, afgedacht van de eventualiteit der zonde, m. a. w. dat de Logos toch vleesch zou geworden zijn, ook al ware de zonde niet in de wereld gekomen ; en aan verschillende andere kleinere punten, als b.v. dat de val van Satan niet aan zijn optreden als verleider vooraf ging, maar juist daarin bestond, en dergelijke meer. Ik waardeer dit gaan van eigen weg, ook al ben ik het nog niet aanstonds met Dr. Severijn eens ; want hij neemt daarbij toch geheel en uitsluitend positie op den bodem der H. Schrift, en tracht zijne stellingen niet anders dan uit de H. Schrift zelf te bewijzen. Daarin toont hij zich echt en volkomen Gereformeerd theoloog.

Bij alle waardeering intusschen, die ik voor den door Dr. Severijn geleverden arbeid heb, gevoel ik echter ook eene groote leemte. Deze leemte zou ik aldus willen omschrijven, dat hij het vraagstuk der Schriftopenbaring voornamelijk van philosophische en dogmatische zijde heeft aangevat, terwijl ik in buitengemeen sterke mate de behoefte gevoel aan een ernstig en nauwgezet onderzoek dat van de concrete details der Schrift uitgaat. Dogmatisch hebben Dr. A. Kuyper Sr. en Dr. H. Bavinck reeds zeer veel gegeven, en deze konden weer steunen op eene eeuwenlange ontwikkeling der Gereformeerde Dogmatiek vóór hen ; en al wil ik niet beweren dat er daarom geen plaats meer was voor eene nieuwe dogmatische studie over de Schrift, moet ik er toch op wijzen dat er op het terrein van de concrete détails nog zoo ontzaglijk veel te doen

is ; dat hier schier alle voorarbeid uit vroeger eeuwen ontbreekt ; en dat wij in onzen tijd nog pas maar een begin maken met de Gereformeerde exegetisch-historische bewerking van de Schriftgegevens. Ongetwijfeld zal het aan den verschillenden aanleg van Dr. Severijn en mij liggen, dat hij het vraagstuk zóó heeft aangevat als hij deed, terwijl ik meer gevoel voor het pogen om het Schriftprobleem vanuit de concrete details te benaderen ; en ik denk er dan ook niet aan hem van zijne methode een verwijt te maken ; maar het zij mij toegestaan hier toch uiting te geven aan m ij n kijk op datgene wat vooral „behoefte is in de critische cultuur-worsteling onzer dagen", en den hartelijken wensch uit te spreken, dat het door eendrachtige samenwerking van hen, die in de door mij aangeduide richting willen werken, moge gelukken in deze behoefte te voorzien.

Aan het slot van deze recensie moet mij een verzuchting van het hart over de enorme hoeveelheid vreemde woorden die Dr. Severijn gebruikt. Ik ben geen „purist" in den enghartigen zin van het woord ; dat blijkt wel uit deze beoordeeling, waarin de buitenlanders ook niet ontbreken ; maar de graagte waarmee Dr. S. zich van vreemde hulptroepen bedient, is toch wel wat kras. Er zijn zinnen, waarin meer vreemde dan Nederlandsche woorden voorkomen. Wat denkt men van een voorbeeld als het volgende : „Alle existentie is gestalte van haar idee in haar transcendentale werkzaamheid en relatief aan de realiseering van de idee der creatie in haar totaliteit" ? Of ook dit : „Het essentieele in het stofbegrip uit zich in een conceptueele existentie, als product van activiteit in het subject en in een objectief trancendentaal geschieden, en onderstelt een differentiatie tusschen subject en object in een transcendentaal gebied, waaruit de conceptueele wereld wordt geboren, welker existentie essentieel gebroken ligt in de transcendentale differentiatie, zoodat deze substantieel niet is, doch slechts existeert, zoolang zij vanuit de transcendentale differentiatie wordt in stand gehouden door de saamwerking van de subjectieve en objectieve activiteit". Vooral

in de philosophische gedeelten is het gebruik van vreemde woorden sterk, waardoor het volgen van het betoog niet vergemakkelijkt wordt. Wanneer zullen philosophisch-aangelegde menschen zich gewennen zóó te schrijven dat ze ook voor niet-philosophen zonder bezwaar verstaanbaar zijn ?

G. CH. AALDERS.

Thomas à Kempis **De Navolging van Christus.** Vertaald en ingeleid door Dr B. Wielenga.
Delft, W. D. Meinema.

Dit reeds eeuwen door zoovelen gelezen en geprezen en bekoorlijke boekje, dat, tot in de latere jaren toe, meermalen ook in onze Hollandsche taal overgebracht werd, is opnieuw in het Nederladsch vertaald door Dr B. Wielenga. Indien iemand, dan was hij daarvoor de aangewezen man. Zoomin de noodige zielverwantschap, die innerlijk de stemming en gedachte van den auteur als aanvoelen kan, als het vermogen, om het oorspronkelijke in passend Nederlandsch weertegeven, was hier afwezig. Dr B. Wielenga heeft zich van van zijn taak dan ook uitnemend gekweten. Wel kan eene vertaling, hoe voortreffelijk ook, nimmer geheel geven, wat het oorspronkelijke biedt. Dat geldt althans van dit boekje. Maar in zijn bedoelen, een zoo getrouw mogelijke weergave van den oorspronkelijken tekst te geven, „met handhaving van het aesthetisch, rithmisch, taalschoon", blz. XX, is hij wel geslaagd. Aan den voet der pagina geeft hij nu en dan het oorspronkelijke letterlijk weer. Ook biedt hij daar een aantal korte verklaringen of toelichtingen. Bovendien heeft hij in zijn schoon-gestelde Woord Vooraf den inhoud van dit boekje kort geschetst, met aanwijzing van zijne waarde en bekoorlijkheid, en ook van zijn leemten en gebreken. Over auteurschap en geschiedenis achtte Dr Wielenga beter, en niet ten onrechte, hier niet te handelen.

De uitgever zorgde voor een voegzaam, deftig kleed.

Thomas' boekje hebbe ook nu een voorspoedigen loop !

S. GREIJDANUS.